

Hörcher Ferenc

„Soft power” a reformkorban?

*A Széchenyiek tudománypolitikai céljai**

KULTÚRA ÉS POLITIKA: ESZMETÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI
FILOZÓFIAI BEVEZETŐ

Ez a tanulmány a két Széchenyi, apa és fia, Széchenyi Ferenc és Széchenyi István nemzeti kulturális intézményalapítási vállalkozását kívánja közelebbről megvizsgálni a politikai filozófia nézőpontjából. Feltételezése szerint ugyanis Széchenyi Ferenc nemzetikönyvtár- és múzeum-, illetve Széchenyi István tudományos-akadémia-alapító kezdeményezése igencsak érdekes feladvány a politikai eszmetörténet, illetve a politikai filozófia számára. E két történetileg jelentős hatású személyiség egymással sok tekintetben összefüggő, ám a Ferenc uralkodása alatt bekövetkezett politikai törés miatt egymástól el is térő alapítói tevékenységének bemutatására egyetlen tanulmányban csak jelzésszerűen kerülhet sor.¹ Egy ilyen dolgozat reménybeli újdonsága² talán abban állhat, hogy e két kezdeményezés eszmetörténeti hátterét feltárva arra kérdez rá, mennyire voltak tudatában a ma oly divatos „soft power” jelentőségének a korszak legnagyobbjai.³ Ezzel pedig

* A tanulmány az NKFI K 108670. számú, „Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon” című kutatási projekt keretében készült. Korábbi, szóbeli változata elhangzott „Nemzet és kultúra. A Széchenyiek gondolkodásának aktualitása a 21. századi Magyarországon” címen a Faludi Ferenc Akadémia „Kereszténység – nemzet – szabadság” című konferenciáján 2014. október 11-én. (Az előadás megtekinthető itt: https://www.youtube.com/watch?v=bc_u7Hz3IOA; utolsó letöltés: 2015. december 10.)

¹ A politikai klíma drámai változásának áldozatául esett nemzedékre vonatkozóan lásd Poór 1988.

² A vonatkozó irodalom természetesen tekintélyes. Itt csak röviden utalnék a Széchenyi Ferenc intézményalapítási tevékenységével kapcsolatos kutatások közül a két klasszikusra: Kollányi 1905, illetve Berlász 1981. Újabban Monok István is több előadásban és publikált írásban tért ki a témára. Összefoglalóan: Monok 2004. A Széchenyi Istvánnal kapcsolatos gazdag irodalomból számomra különösen fontos volt Csorba 1991 és Oplatka 2010, természetesen Gergely András korábbi kismonográfiája (Gergely 1972) és 2006-os monográfiája (Gergely 2006), Velkey Ferenc kandidátusi értekezése (Velkey 1999) és több azóta született tanulmánya, valamint Dobszay Tamás tanulmányai. Lásd még: Fónagy–Dobszay–Szentpéteri 2003, illetve Lackó 1977.

³ A „soft power” mint a kultúra révén történő politikai befolyásolás technikáit leíró kifejezés értelmezésére lásd Nye 1990. A kultúra politikai eszközként, erősebben fogalmazva fegyverként való alkalmazása a magyar történelem más, viharos korszakaiban is visszatért. Gondoljunk a reformáció bibliafordításaira, Klebelsberg kultúrpolitikájára, a minőség forradalmát meghirdető Németh Lászlóra vagy az Írószövetség szerepére 1956 előkészítésében.

a korra vonatkozóan jórészt liberalizmus-, illetve nacionalizmus-történeti keretek között kibontakozó diskurzus is talán tágasabbá tehető.⁴

Idézzük fel egy pillanatra a rómaiak közismert „kenyeret és cirkuszt” jelszavát! A Iuvenalis szállóigévé vált mondására⁵ visszavezethető szlogenből jól érzékelhető, hogy a klasszikus felfogás szerint az államnak két dolgról kell gondoskodnia, ha el akarja kerülni polgárai lázongását. Egyrészt a mindennapi betevőről, mint az egyén és a közösség túlélésének legfontosabb zálogáról. Másrészt arról, hogy az egyszerű nép (a *populus*) fantáziáját és szenvedélyeit lekösse: vagyis a szórakoztatásról, emelkedettebben szólva: a kultúráról. Az elektronikus medialitás korában könnyen belátható, hogy a – tág értelemben vett – kultúra csakugyan alkalmas eszköz a népesség figyelmének lekötésére, s így csökkentheti a veszélyes politikai szenvedélyek esetleges kirobbanásának veszélyét. Bizonyos értelemben a Magyarországon a 19. század elején megizmosodó „nemzeti” kultúra sem pusztán a nagypolitika befagyása miatt szükséges pótcselekvés volt, célja, legalább részben, a „nép” politikai szenvedélyeinek „becsatornázása” lehetett – gondoljunk az 1831-es kolerázadáshoz hasonló jelenségekre.

A kultúra azonban kétélű fegyver. Nyilvánvalóan alkalmas eszköz lehet az „oszd meg és uralkodj!” eredetileg görög, majd római stratégiájának alkalmazására is, a politikai közösség megosztottságán keresztül akár annak elnyomó uralására is. A közösségen belül ugyanis a jelek szerint mindig vannak olyanok, akik szívesen perlekednek egymással kulturális (ma úgy mondjuk: szimbolikus) ügyekben. A szimbolikus ügyek a lehető legszorosabban összefüggnek az identitás kérdéseivel, problémáival, traumáival, ezért a kulturális (szimbolikus) kérdések körüli vita maga is okozhatja, vagy legalább tovább éltetheti a politika lázas állapotát (*stasis*), s ez akár a hatalom egyébként indokolatlan társadalmi beavatkozását is indokolhatja.

Persze a történelmi analógiák, tudjuk, becsapósak. Hiszen a populista Róma vezetői nyilván másfajta közegben gyakorolták politikai hatalmukat, mint a 19. századi Magyarországiéi. A demokrácia fogalmán egészen mást értettek az antikvitásban, mint a mai Nyugaton, és a 19. századi magyar politikai elit is egészen mást értett a többség alkotmányos integrálása alatt, mint az amerikai alkotmányozó atyák. Az analógia e példák között ezért történetileg nyilván pontatlan lenne, indokoltságot csak úgy nyerhet, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a kérdéses korszakok közt lezajló változások dacára a kultúra politikai metaszetében vannak bizonyos állandók, melyek visszakereshetők az egyébként eltérő példákban is. Segíti érvelésünket annak belátása, hogy a közösségek működése és szimbólumteremtő képessége tekintetében az emberi természet valószínűleg nem sokat változott az évszázadok során.⁶ E dolgot a kultúra és a politika általános-

⁴ A ma is meghatározó narratívák közül néhány: Gergely (szerk.) 1998 (a számunkra releváns fejezetek Pajkossy Gábor és Dobszay Tamás munkái); Csorba–Velkey 1998; Kecskeméti 2008.

⁵ Iuvenalis 1964: X. 81.

⁶ Az emberi természetre vonatkozó korabeli nézetekre érzékletes példa, ahogy a skót felvilágosodás és Immanuel Kant vonatkozó felfogását elemzi Szontagh 1839: 192–193.

nak, tehát történeti meghatározottságoktól nagyjából függetlennek tekinthető, közös pontjait keresi, konkrét történelmi anyagból kiindulva.

Ha elfogadjuk ezeket a megfontolásokat, akkor persze úgy kell vizsgálódásunkat lefolytatni, hogy egyfelől ne kövessük el az anakronizmus vétkét, s hogy másfelől az eszmetörténeti rekonstrukció mégis kecsegtethessen általános elméleti következtetések levonásának lehetőségével. Ezért érdemes lesz szem előtt tartani, hogy az alábbi történetben a nemzet fogalma történetileg esetleges, általános megfelelője talán a politikai közösség fogalma lehet. Másfelől a kultúra fogalmát is úgy kell meghatározni, hogy a tömegkultúra és a tömegmédia 19. századi megkülönböztetésén innen a fogalom általános jelentéstartalma jusson érvényre. E megfontolásokat figyelembe véve a következőképp fogalmazható meg előzetesen az a kérdés, mely vizsgálódásunkat mozgatja: milyen kötelezettsége van a mindenkori (politikai-társadalmi) elitnek politikai közössége kultúrájának megőrzésére és ápolására, ha feladata a közösség politikai túlélésén tevékenykedni?

Talán egy példa megint jobban megvilágíthatja, mi a kérdés tétje. Rómában vagyunk, példánk a Szent Kelemen Bazilika, Róma egyik legősibb keresztény műemlék-együttese. A 12. századi szentéllyel büszkélkedő templom alatt feltárták 4. századi előzményét, melyre egyszerűen ráépültek a mostani épület falai. Ez alatt pedig ma is látogatható egy római polgár háza, amely az eredeti keresztény templom kiindulópontját adta, s mely egy ideig Mithraeumként, vagyis a Mithras-kultusz szent helyeként is szolgált. Ám már előtte is állt a helyszínen egy köztársaság kori épület. Nos, ez az archeológiai együttes jól reprezentálja, ha tetszik, szimbolikusan is megjeleníti azt a kultúrafogalmat, amelyre támaszkodni kell.

Ha e példát alkalmazva próbáljuk metanarratívánkat körvonalazni, azt mondhatjuk, hogy a kora újkor kulturális gondolkodására meghatározó befolyást gyakorolt, hogy az antik római köztársaság politikai gondolkodása is az ősök gyakorlati bölcsességének, életformájának és tárgyi kultúrájának megőrzésére, tiszteltetére épült, ahogy azt Cicero *Allam* című művében olvashatjuk.⁷ Ez a szemléletmód szinte zavartalanul került át ugyanis a kereszténység hagyományfogalmába, s onnét a keresztény humanizmus felfogásába. E hagyománytörténetnek nyilvánvalóan van specifikusan egyháztörténeti, sőt egyházi, teológiai jelentése is, ám számunkra a politikai filozófia felől érdekes a múlt emlékeivel kapcsolatos ilyenfajta beállítódás, ami a kultúra szó egyik legfontosabb s legrégebbi értelme. Példánkat alkalmazva e kultúrafogalom lényege az az elvárás, hogy a nemzedékek szellemi produktumainak (műveltségének és tárgyi örökségének) ideális esetben ugyanúgy kell egymásra rétegződnie, mint ahogy az archeológia tanulsága szerint az egymást követő századokban a szó szoros értelmében az előttük élt generációk által biztosított alapszatra építkeztek az újabb és újabb generációk Rómában. Ha ezt a folyamatosságot sikerül tartani, az nemcsak a közösség (politikai) továbbélését, de folyamatos (szellemi-kulturális) fejlődését is biztosíthatja.

⁷ Cicero 1995, 1,3; 2,30; 3,41; 5,1. A témáról: Szekeres 2008.

Forduljunk most már konkrét esettanulmányunk kontextusa, a magyar politikai közösség közelmúltja felé. Hogyan fordítható le a római építészeti példa a kora 19. század viszonyai között élő nemzeti közösségre?⁸ A kultúra politikai jelentése erőteljesen ahhoz a kérdéskörhöz kapcsolódik, amelyet modern kontextusban identitáspolitikának szoktak nevezni. Kiindulópontja az a tétel, hogy az ember számára a politika identitása, önazonossága kinyilvánításának a terepe, a másik önazonosságával való összevetés, valamint a csoportidentitás(ok) megképzése céljából.⁹

Ezzel a kiindulóponttal összefügg, de vitázik is az a klasszikus liberális nézet, amely szerint az állam feladata az egyén szabadságának biztosítása, identitásának lehetőség szerinti védelme.¹⁰ Ezt az egyénközpontú nézőpontot éles kritika érte a liberális táboron belülről és azon kívülről is, egyrészt azért, mert az egyén jogai teoretikusan és praktikusán is háttérbe szorították a nemzet (csoport, politikai közösség) virágzó működésének feltételeit – vagyis a közjót. Másrészt azért, mert e felfogás elfeledkezett arról a reneszánsz korára jellemző republikánus alapelvről, mely szerint a politika alapfeltétele a kormányozhatóság fenntartása, a belső rend és a külső biztonság, amelyhez a közösség tagjainak elfogadó, olykor aktív részvételére is szükség van.¹¹ Az egyén jogaira és szabadságára fordított politikai figyelemnek ilyen értelemben feltétele a politikai közösség egészére és az azon belüli kisebb csoportok jogaira és szabadságára, működési feltételeire fordított figyelem. A liberális felfogásnak választ kell találnia azokra a kihívásokra, amelyek a csoportidentitások felől érik a közösen elfogadott, egyénközpontú értékrendet, úgy a politikai közösségen belülről, mint kívülről, akár békés, akár igencsak agresszív formákban. A kultúrára fordított figyelem ebben a helyzetben azért válik fontossá, mert gyakorlása nem csak előfeltételezi, hanem meg is erősíti a közösség koherenciáját, és úgy segíti annak továbbélését, hogy az egyénre fordított figyelem sem szorul háttérbe. Ami persze nem jelenti azt, hogy például egy nemzetileg heterogén államon belül az állam és a kisebb (nemzeti és nemzetiség) közösségek közötti viszonyban ne jelenthetne adott esetben konfliktusforrást is.

⁸ A római példa magyar alkalmazását megkönnyíti, hogy tudásunk van „[a]z 1055 előtt épült balatonlellel Szent Kelemen templom[ról], amelyet a tihanyi apátság alapítólevele említ először.” Erről lásd: H. Tóth 2007: 27.

⁹ Az identitással kapcsolatban Paul Ricœur elképzeléseire támaszkodom: Ricœur 1992.

¹⁰ Wilhelm von Humboldt már 1792-ben kimondja az állami cselekvés korlátaira vonatkozó tételt – igaz, a későbbiekben épp a napóleoni külső fenyegetettséggel szemben saját korábbi véleményét is kritika tárgyává teszi. A kérdéstről lásd Iggers 1988 és Hörcher 2015.

¹¹ A kérdéstről átfogóan: Skinner 1998.

A NEMZETI KULTÚRA VÉDELME MINT A SÉRELMI POLITIKA TOVÁBBVITELE

Az alábbiakban tehát a fenti politikai-filozófiai kérdések felől próbáljuk újfogalmazni azt a hagyományos történeti kérdést, amely a fenyegetettnek tartott magyar nyelv és kultúra védelmezésével kapcsolatos diskurzusban fogalmazódott meg a korai reformkorban, és alapvetően a nemzeti függetlenség kontextusában nyerte el értelmét. Ez a szokásos felvetés úgy hangzik, hogy a magyar politikai közösséget – az alkotmányban az uralkodóval szembenállóként tételezett országot, amely jogilag persze még csak a lakosság egy szűk részét foglalja magába – minden oldalról fenyegetések érik, s gyakran nem élvez szuverenitást, vagyis nem dönthet saját magáról. A nemzeti kultúra védelme a századfordulótól, vagyis a Martinovics-per és a kivégzések utáni helyzetben tűnt egy ideig kiútnak: a nyelv és a kultúra ápolása nemcsak a lélek művelését célozta, hanem egyben a közösségre irányította a figyelmet, vagyis közösségi önvédelmi reflex és egyfajta túlélési gyakorlat is volt. Hiszen amíg él a nemzet nyelve és kultúrája, él a nemzet is. Ebből a megfontolásból következőleg a kor magyar társadalmi és kulturális vezető rétegének is feladata lett a nemzeti tudat letéteményeseinek, a nyelvnek és a nyelv művészetének a védelme és ápolása.

Ám az utókor számára nem problémátlan ez az eredetileg politikai fogantatású kultúrpolitikai célkitűzés. Hisz e koncepcióban a kultúra könnyen a politika eszközévé válik, amely a saját céljaira használhatja fel azt, holott egyébként mit sem törődik vele. Az elszenvedett sérelmekre adott közvetlen reakció helyett érdemesnek tűnik egy másik gondolatmenetet is feleleveníteni, mely a nemzeti kultúra ápolása mellett szól. Ez volt az, amely a Széchenyiek, vagyis Széchenyi Ferenc és Széchenyi István kulturális intézményalapító tevékenységét mozgatta. A kibontás feltétele az, hogy közelebbről megvizsgáljuk, mi vezette a kései felvilágosodás és a korai romantika korában a hazai arisztokrácia egy részét szinte szükségszerűleg arra az elhatározásra, hogy ne csak vagyonuk jelentős részét, hanem energiájuk jó részét is arra fordítsák, hogy a nemzet számára kulturális intézményeket (könyvtár, múzeumot, akadémiát, közművelődési és közoktatási intézményt) alapítsanak.¹² Arisztokraták esetében gyaníthatóan nem pusztán a függetlenségi retorika és a sérelmi politika egyik eleméről van szó, bár a közvetlen politikai szerepvállalás lehetősége számukra is elnehezült a ferenci önkény idején. Ám esetükben sokkal inkább a felvilágosodás általános meggyőződéséről lehetett szó, a kultúra és a politika összefüggését illetően. E szerint egy olyan politikai közösségben, amelyet nem pusztán autokratikus elvek alapján kívánnak

¹² A Széchenyieken kívül lásd például Festetics Györgyöt, aki Georgikon néven agráriskolát és költői versenyt hívott életre: Kurucz 2013 (róla még lesz szó a továbbiakban). Ugyancsak érdekes lehet Jankovich Miklós példája, akinek gyűjteményeit 1832-ben vásárolja fel a Nemzeti Múzeum számára (Berlász 1973). Érdemes még itt megemlítenünk a marosvásárhelyi Teleki Tékát 1802-ből, amely Teleki Sámuel alapítása volt, vagy Teleki József felajánlását, amely arról szólt, hogy a létesülő Akadémiának ajándékozza 26 000 kötetből álló könyvtárát.

kormányozni, hanem valamennyire szeretnének támaszkodni annak alkotmánya alapján a közösség tagjainak bizonyos fokú közreműködésére, de legalább beleegyezésére is, kulcskérdés lesz a műveltség, a kulturáltság (*Bildung*), az, amit a kor nyelve a csiszoltság és az udvariasság fogalmával jelölt.¹³

E fogalmak mögött nem egyszerűen csak jámbor felvilágosító szándék áll, hanem egy tudatos politikai filozófiai belátás. A gondolat alapja az, hogy az intézményesült politikai közösség – ebben a kontextusban az alkotmányos politikai nemzet – együttműködésre kész polgárokat tud hatékonyan kormányozni. Márpedig az emberben meglévő aszociális hajlam, például a természetes önzés (Mandeville)¹⁴ igencsak akadályozhatja az értelmes politikai együttműködést – legalábbis erre utalt a 17. századi angol forradalom, s persze a számtalan korabeli európai háború és polgárháború is. Hobbes (akárcsak a huszadik században Max Weber) a hatalom erőszak-monopóliumába veti bizalmát. Részben nyilván Machiavelli cinikus fejedelmi tanácsainak hatása alatt (és persze az agresszivitás mindennapi példáit látva) úgy véli, az állam központi túlhatalmával való szembeütközés eredményezi azt a motiváló erőt, amely a politikai elit egyébként agresszívan egymással szembe forduló csoportjait együttműködésre bírhatja.¹⁵ Shaftesbury harmadik grófja viszont egy ezzel az antropológiával (és Mandeville önzés etikájával) vitatkozó emberképet rajzol fel, részben antik, részben humanista előképekre támaszkodva, valószínűleg Pufendorf Hobbes-kritikájából¹⁶ is okulva. Szerinte az ember természeténél fogva jó és társias lény, a politika feladata csupán annyi, hogy az együttműködés feltételeihez igazítsa saját elvárásait és intézményeit.¹⁷ Bár a gróf politikai elgondolásában kétségtelenül van egy adag naivitás, gondolkodása igencsak termékenyítőleg hatott a felvilágosodás esztétikájára és politikai gondolkodására is. Többek között Hume, majd Immanuel Kant is arra tett kísérletet, hogy az értelmes önzés/módszertani individualizmus tanítását kiegészítse a társiaság vonatkozásával, vagyis kiálljon az ember (legalább részben, vagy akár társiatlanul) társias jellege mellett – hisz a humanizmus örököséként értett felvilágosodás időszakát a társiaság koraként is szokás emlegetni.¹⁸ Hume az igazságosság intézményesülésének nevezetes elemzésével tette ezt meg (rámutatva annak spon-

¹³ Klein 1994. A témára a politikai eszmetörténeteszek nyomán, irodalmi összefüggésben is utal magyarul Takáts 2007: 19. Lásd még Csetri Lajos korábbi Berzsenyi-kutatásait (Csetri 1986) és a korabeli diskurzus átfogó elemzését Kazinczy Ferenc egyéni példáján: Bodrogi 2012. A Széchenyi-szakirodalomban is előtérbe kerül a csiszoltság diskurzusa, lásd például Velkey 2013; Hites (szerk.) 2014.

¹⁴ Mandeville 1969.

¹⁵ „[...] ha nem jön létre semmiféle közhatalom, vagy ha az nem elég erős, hogy biztonságot nyújtson nekünk, minden ember mindenki mással szemben saját biztonságá érdekében törvénytelen és joggal a maga erejére támaszkodik”. Hobbes 1999: 205.

¹⁶ Pufendorf 1678.

¹⁷ Lord Shaftesbury 2008. Magyarországon a politikai-társadalmi intézmények jelentőségére Montesquieu hívta fel a figyelmet. Balázs–Penke 2012.

¹⁸ Im Hof: 1982. A társiaság fogalma ugyan magyartalan, hisz egyszerűbb lenne a társas szót használnunk, de mára az alábbi jegyzetben szereplő Kant-mű fordítása nyomán elfogadta a magyar nyelvű szakirodalom. A jelen tanulmány a társias és társas kifejezést felváltva fogja használni.

tán születésére, de racionálisan választott fennmaradására), míg Kant a skótoktól, s a skótok számára is mintaadó Pufendorftól vette át a társiatlan társiasság fogalmát,¹⁹ melyet saját politikai felfogása egyik erős kategóriájaként használt aztán. Mivel az emberben egy ilyenfajta kettősség rejlik (egyszerre önző és társuló), ezért mindent meg kell tenni szelleme kiműveléséért (*Bildung*) annak érdekében, hogy a társias vonások kerüljenek előtérbe, vagyis biztosítható legyen a társas együttéléshez szükséges együttműködési készség.

E dolgozat mellett érvel, hogy Széchenyi István, sőt már édesapja, Széchenyi Ferenc is ehhez a paradigmához kapcsolódik, amikor a nemzeti kultúra támogatása ügyének szentelik életük meghatározó részét, s teszik mindezt magánemberként, ha tetszik, egyszerű polgárként.²⁰

A kiinduló tézis értelmezéséhez szükség van annak belátására, hogy az ifjabb Széchenyi sorsa sok tekintetben atyja életútjával párhuzamos. Nem csak abban, hogy számára is az angol világ a minta, egyszerűen szólva, hogy tehát anglo-mánok mind a ketten. Nem is csak abban a fajta ellentmondásos viszonyban, amely mindkettejüket Bécshez fűzi. Mindketten elkötelezett hívei a nemzetnek (és alkotmányának), miközben törekednek a reformokra, de mind a ketten kitarának Bécs mellett, és elleneznek minden olyan nézetet, amely a status quót szeretné megkérdőjelezni. Továbbá: mindketten életük egy-egy szakaszában fontos kormányhivatalt viselnek, míg máskor az ellenzék meghatározó tagjai. S legfeljebb persze abban hasonlítanak, hogy mindkettejük nevéhez fűződik jelentős nemzeti kulturális közintézmény születése: az apáéhoz természetesen a Nemzeti Könyvtár és Nemzeti Múzeum megalapítása, míg fiáéhoz többek között a Magyar Tudományos Akadémia létrejötte köthető.

E párhuzamokat úgy összegezhetjük, hogy mind a ketten a felvilágosodás elkötelezett, noha nem kritikátlan hívének tekinthetők. Mind a ketten elvetik a forradalmi átalakulást, sőt életük legnagyobb részében az állam túlzott társadalmi mérnökösködését is (bár a felülről jövő reform hívei), s mind a ketten kiállnak – a felvilágosodás radikálisával szemben – a vallásos hit mellett. Ám megőrzik a felvilágosodás azon meggyőződését, mely szerint a társas együttműködés az ember vele született képessége, melyet azonban csiszolni, finomítani

¹⁹ „*ungesellige Geselligkeit*”; Kant 1980 (internetes elérhetősége: <http://mek.niif.hu/06600/06616/html/#4>) 4. állítása: „Antagonizmuson itt az ember társiatlan társiasságát értem, azaz a társadalomba lépésre való hajlandóságot, amely azonban összekapcsolódik az ugyané társadalom szétszakadásával fenyegető általános ellenállással. E képesség nyilvánvalóan az emberi természetből adódik. Az embernek hajlama van a társadalmiasodásra, mert ennek állapotában inkább érzékeli ember voltát, azaz természeti adottságainak fejlődését. Ám arra is nagy a hajlandósága, hogy elkülönüljön (izolálja magát), mivel ama társiatlan tulajdonság is megvan benne, hogy mindent a maga feje szerint akarjon intézni, s ily módon minden oldalról ellenállást vár, mint ahogy önmagáról is tudja, hogy hajlamos a másokkal való szembenállásra. Ez az ellenállás ébreszti föl az ember minden erejét, ez bírja rá arra, hogy legyőzze restségét, s becsvágytól, uralomvágytól vagy bírvágytól hajtva rangot szerezzen társai között, akiket nem tud elviselni, de elhagyni sem.”

²⁰ Más érveléssel, de hasonló irányba mutat Bodrogi 2011, Széchenyi István vonatkozásában.

kell, folyamatosan fejleszteni és kiművelni, hogy az egyén a benne rejlő lehetőségeket a köz (vagyis mások) javára maradéktalanul ki is használja.

Az alábbiak tehát azt a tézist kívánják igazolni, hogy mindkettejük számára a felvilágosodásból fakadó, s nem egyszerűen nacionalista program volt az a művészetpártoló és tudományt támogató hajlandóság, mely nyilvános kulturális intézmények létrehozására buzdította őket. Nem annyira a napóleoni háborúk alatt/után Európa-szerte jelentkező nacionalista indulatok vezérelték őket, hanem a kiművelt emberfő hasznáról vallott, felvilágosult-pragmatikus elképzelésük, mely talán leginkább a brit felvilágosodás példájából táplálkozott.²¹ Úgy gondolták ugyanis, hogy ha a nagy, közjogi kérdések nem kezelhetők az adott politikai helyzetben, akkor a megoldás nem a nemzet azonnali egyesítésének bizonyos fokig mégiscsak kockázatos programja, hanem az emberi szellem kiművelése, mégpedig nem egy öncélú tudomány- és művészeteszmény jegyében, hanem az emberek egymás közötti kapcsolatrendszerének csiszolása, finomítása céljából, egy általános társadalmi művelődési stratégia jegyében. E célkitűzés hátterében az angolszász felvilágosodás értelmében vett gentleman-eszmény húzódik meg, vagyis a minden oldalúan kiképzett kultúrember ideálja.²² Ez a képzéskonceptió nem öncélú, hanem a társadalom általános fejlettségének, csiszoltságának reményét csillantja fel, a politikai-társadalmi forradalom fenyegető rémét elkerülő megoldást ígér.

A NEMZETI KÖNYVTÁRALAPÍTÁS FELVILÁGOSULT, ANGLOFIL PROGRAMJA

Lássuk először, miként fordult Széchényi Ferenc figyelme a nemzeti könyvtár alapításának gondolata felé, és hogyan fogalmazta meg alapítói szándékát 1802-ben. Fraknói mindmáig meghatározó monográfiája²³ szerint Széchényi már aktív politikai szerepvállalása idején, tehát a kilencvenes évek kezdetén is foglalkozott a könyvtáralapítási gondolattal. Ám igazán élénkké akkor vált érdeklődése e kérdés iránt, amikor a politikai cselekvés egyéb útjainak bezárulása a kulturális felvilágosítás felé fordította. Ennek alapeszméjét többek között az általa fordítási munkálatokra alkalmazott fiatal nemes, Debreczeni Bárány Péter által fordított Ewald-féle pedagógiai munkából, *A köznép megvilágosodásáról* című könyvből meríthette.²⁴ Ewald programjának fő argumentuma szerint a nép, ha felvilágosítják, képes a közmegállapodásra, s ezzel a forradalom kizárhatóvá válik.²⁵ Széchényi először Horváth Ádámon keresztül egy magyar tudós társaságot sze-

²¹ A brit felvilágosodás fogalmához lásd a következő szakirodalmat: Pocock 1997.

²² Az ideál részletes kifejtését lásd Széchényi 2002.

²³ Fraknói 2013.

²⁴ Bárány 1791. Fraknói szerint némelyek Nagy Mihálynak tulajdonítják a fordítást. Fraknói 2013: 185. Debreczeni Bárányról lásd Kovács 2011.

²⁵ Fraknói 2013: 185.

retett volna létrehozni, majd Kovachich Márton György közreműködésével fordult egyre határozottabban a könyvtáralapítás felé. Fraknói Kovachichot egyszerűen csak a magyar alkotmány- és jogtörténet megalapítójaként emlegeti, s utal rá, hogy eredeti terve egy tudományos intézet létesítése volt. A tudós 1791-ben lépett kapcsolatba Széchényivel, s Fraknóinak 1796-ból van adata arra, hogy Széchényinek egy nyilvános nemzeti könyvtár létesítését javasolta.²⁶ Széchényi eddigre már határozott elképzeléssel rendelkezett, ám Kovachichnak döntő szerepe lehetett abban, hogy végül egy olyan nemzeti könyvtár megalapítására vállalkozott, amelynek a magyar vonatkozású könyvek – mai terminus technicusszal szólva: a hungaricumok – gyűjtése lesz a fő feladata. Ráadásul a gróf mint alapító Kovachich érdeklődési körénél tágasabban határozta meg az új intézmény gyűjtőkörét: az adakozó főnemest minden, a magyarországi népekkel kapcsolatos kiadvány érdekelte, nem csak a magyar politika- és jogtörténet. Széchényi saját célkitűzése szerint szerette volna egybegyűjteni

„az összes nyomtatványokat, melyek Magyarországon és magyarországi írótól külföldön jelentek meg; továbbá a nyomtatványokat és kéziratokat (az utóbbiakat akár eredetiben, akár másolatban), melyek a magyar korona országainak multjára és állapotaira világot vetnek.”²⁷

1802-ben, az országgyűlés összehívása kapcsán fordult folyamodványával a királyhoz. Ebben a dokumentumban ősei példájára hivatkozik, mely arra vezette őt, hogy „a király és az ország javának előmozdításán munkálkodjam, úgy utódaimat is hasonló tettekre serkentsem”, mivel „egyedüli célom, hogy más honfiak, első sorban pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak”.²⁸

A még ugyanebben az évben kiadott királyi oklevél a Széchényi Ferenc fogalmazta alapító okirat²⁹ minden fontosabb feltételét elfogadta. Az okirat szerint az alapító az egyebek mellett könyvek, metszetek, térképek és címerek együtteséből álló gyűjteményt azért bocsátja a haza rendelkezésére, „hogy a közhaszonnak, melyre mindig törekedtem és törekszem, szentelhessem”.³⁰ Az okiratban az adományozó kimondja: ezt a tudományos felszerelést „édes hazámnak és a közöségnek hasznára és javára mindörökre és visszavonhatatlanul adományozom, átadom és átruházom”.³¹ Ennek tükrében hazafiúi cselekedetként értelmezendő a tett, s célja a közhaszon szolgálata (*publicae utilitati*).

Mindez azért különösen figyelemreméltó, mert a korábban II. József szolgálatában hivatalt vállalt arisztokrata az 1790-es évek elején maga is részt vett az alkotmányos intézményrendszer megreformálására törekvő országgyűléseken,

²⁶ Fraknói 2013: 208.

²⁷ Idézi Fraknói 2013: 222.

²⁸ Idézi: Fraknói 2013: 237–238.

²⁹ *Confirmatio*. Nyomtatásban közölte: Berlász 1967.

³⁰ *Confirmatio*.

³¹ *Confirmatio*.

s így – legalábbis akkoriban – az ellenzékiesség diszkrét bája is körülöngte. Amikor aztán egykori titkára, Hajnóczy József belekeveredett a Martinovics-féle összeesküvésbe, és ezért halálra ítélték és kivégezték, hátat fordított a reformeri törekvéseknek, és Bécshez hű aulikus arisztokratává vált.³²

A Nemzeti Könyvtár alapítását úgy érdemes értelmeznünk, mint az alapító eredeti (josefinista, politikai-felvilágosító) törekvéseinek más eszközökkel történő továbbvitelét. Fontos azonban, hogy sem a Louvre-t létrehívó francia forradalmi hevület, sem a századfordulót jellemző újabb, nacionalista törekvés nem jellemző rá: ezt támasztja alá, hogy egykori bécsi tanárával írat előszót a könyvtár katalógusába. Michael Denis, a könyvtártudomány elismert szakembere, a Theresianum tanára ebben az előszóban Széchenyi törekvését összeköti más magyar főurak, így Kollonich László, Klimó György, Batthyány Ignác és Teleki Sámuel hasonló kezdeményezésével.³³ Ezzel az összekapcsolással tehát a magyar arisztokraták közt kibontakozó közös törekvésre utal, s így maga is azt sejteti, hogy a nyilvános könyvtáralapítási láz leginkább a felvilágosodás tipikus megnyilvánulásaként értelmezhető, s összefüggésbe hozható azzal a ténnyel, hogy az adott történelmi-politikai-társadalmi helyzetben az arisztokrácia egy része megpróbál valamit tenni a köz kulturális emelkedéséért. Széchenyi Ferenc példája azt sugallja, hogy bár e főúri réteg javarészt csakugyan udvarhű, ám egyáltalán nem adták fel – nem a francia, hanem a josefinista és az angломán minta nyomán formálódott – felvilágosult eszményeiket, és a felvilágosodás azon válfaját vallják magukénak, amely a közhaszon érdekében kifejtett kultúrátámogatói cselekvésben manifesztálódik. Persze az is igaz, hogy egy másik olvasatban tettük annak bizonyosága, hogy a hazájukhoz fűződő szálakat sem vágták el teljesen. Mi több, a nemzedékek közötti együttműködést is fontosnak mutatja e példa, hisz az alapítók általában családi vagy baráti elődeik példájára hivatkoznak, s leszármazottaik számára maguk kívánnak példát mutatni. Közhasznú és szimbolikus tetteikkel történelmi szerepű családjaik nevének fennmaradására is gondot fordítanak.

Ilyen összefüggésben érdemes röviden kitérnünk Széchenyi Ferenc sógorára, gróf Festetics Györgyre, a Georgikon alapítójára. Őt is nyugodtan tekinthetjük ugyanis e paradigma, a brit felvilágosodáson edződött kultúrprogram képviselőjének. Ahogy arra Kurucz György nemrég megjelent fontos monográfiája rámutat, az ő esetében is kulcsfontosságú az az inspiráció, amit Anglia példája jelentett.³⁴ Egy angol utazó, Richard Bright szavaival érvel a monográfus mellett, hogy Festetics csakugyan az angol-modell híve: „a szigetországi vendég az alapító

³² A magyar jakobinusok perének Széchenyire gyakorolt hatását Fraknói a következőképp írja le: „Egész életére kiterjedő fordulatot idézett elő gondolkodásának és közpályájának irányzatában.” Fraknói 2013: 170. E hatás nem feltétlenül jóindulatú kortárs magyarázatára pedig ugyanitt Kultsár Ferencet idézi, aki Kazinczy érdeklődésére a következőképp jellemzi a fordulat okát: „Izdenczy, a nagy hatalmú államtanácsos „reáijesztett, osztán maga is érzette, hogy ifjabb korában freymaurekdedt.” Kazinczy ugyanakkor egy 1809-es levelében Széchenyi Ferencről mint a magyar nyelv és nacionalizmus támogatójáról ír Desseffy Józsefnek. Kazinczy 1895: 193.

³³ Fraknói 2013: 228.

³⁴ Kurucz 2013: 19–27, különösen 19–20.

személyiségéről, műveltségéről, így természetesen könyvtáráról is elismeréssel szólt. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a gróf még nála is járatosabb volt a szigetország politikai és gazdasági viszonyait illetően.³⁵ Egybecseng az angliai utazó vélekedésével egy másik korabeli forrás, a *Magyar Hírmondó* szerzőjének közlése a lap 1798. szeptember 14-i számában: „Angliának ily ritka bodogságára iparkodik szives igyekezettel juttatni vidékünket Hazánk méltó Fija, M. Gróf Festetics György.”³⁶ A cikkíró szerint a „pallérozott nemzetek” mind azt vallják, hogy „valamint kívülről fegyver védelmezi a Tartományokat, belülről a tudományok ékesítik s a mesterségek gazdagítják” azt.³⁷ E kortárs beszámolók mind megerősítik az általunk körvonalazott paradigmát, vagyis a pallérozás révén történő közboldogítás politikailag kevésbé kockázatos, angolszász ihletésű felvilágosult programját.

SZÉCHENYI KONTRA SZÉCHÉNYI?

Széchenyi István alapítói tevékenysége hasonló irányba mutat, mint édesapjáé. Legfeljebb annyiban lehet meglepő ez a megállapítás, hogy a Széchenyi-irodalomnak Széchenyi István saját megnyilvánulásaira visszavezethető közhelye szerint éles különbség van az atya udvarhű szemlélete és a fiú bátran kezdeményező reformtörekvései között. A jelen dolgozat szerint a politikai életben beállt szakadás ellenére nincs éles választóvonal az atyák és a fiúk nemzedéke, jelen esetben Ferenc és István nyilvános tevékenysége között. Épp ellenkezőleg, amellet kívánok érvelni, hogy a reformkor kialakulása értelmezhetetlen lenne, ha a felvilágosodás örökségének hatását figyelmen kívül hagynánk.³⁸

Ezt a véleményt osztja Szász Károly is, aki Széchenyi érett korszakának kimagasló művét, a *Kelet Népe* egyik szakaszát idézi, amikor az idősebb Széchényi és fia viszonyát elemzi.³⁹ István idézett megnyilvánulása szerint a nyilvános szereplésről lemondott atyja „nemzetünk alacsony létét gyászolta”. A fiú úgy látja, atyjának azzal kellett (volna) szembesülnie, hogy „ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtleniségének is elébe tesszük”,⁴⁰ „csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk; és nem viszont.”⁴¹ Vagyis – persze megengedhetetlenül leegyszerűsítve a képletet – szerinte a haza és haladás nem egymást kizáró alternatíva, hanem

³⁵ Bright 1818: 361–362.

³⁶ *Magyar Hírmondó* 1798: II. 338. Idézi Kurucz 2013: 20.

³⁷ *Magyar Hírmondó* 1798: II. 337.

³⁸ A Ferenc uralkodása idején beállt törésről szóló klasszikus irodalom: Concha 2005 és Ballagi 1888. A vita mai továbbéléséről: Miskolczy 2007; Kecskeméti 2008; Szűcs 2010; Vermes 2011; Hörcher 2016.

³⁹ Szász 1880: 99.

⁴⁰ Széchényi 1841: 10.

⁴¹ Széchényi 1841: 6.

a haza érdekében a (szellemi és azon keresztül az anyagi) haladás mellett kell elköteleznünk magunkat. Álláspontja tehát – mutatis mutandis – hasonlítható édesapjának a kilencvenes években bekövetkezett politikai töréspont utáni fel-fogásával. Mindkettejük számára elsődleges, hogy ne tűnjenek lázadónak, mégis mindent megtegyenek a haza üdvéért. S a megoldást mindkét Széchenyi a kultúrálódás, majd István a gazdasági felemelkedés programjában (is) keresi.

Széchenyi István persze sokszor utalt rá, hogy küzdött az atyai örökséggel: elkeseredett atyja halála után ő maga is „meg nem szünőleg hasonlítgatnám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze, hogy kiismerjem: van-e még remény feltámadásához, vagy nincs többé? Életem legmélyebb földata ez lőn.”⁴² Ebben a leírásban a herderi jóslattal való küzdelemként tűnik fel az atyai örökség, s a misztifikációra hajlamos utókor azt is vélelmezte, hogy e baljós előrejelzés beárnyékolja a fiú életét is. Másfelől István visszaemlékezésében a hangsúly valójában nem annyira a kétségbeesésen, sokkal inkább atyja „polgári erényein” van. Erről pedig szerzőnk a *Hitel*-ben azt írja: „A polgári erény [...] a kötelességek teljesítésének kútfeje és nem egyéb, mint anyaföldhez és honiakhoz vonzó szeretet és az uralkodóhoz viseltető hívség tartalma.”⁴³ A polgári erény tehát nem valamifajta függetlenségi mítosz ápolása Széchenyinél, mint a nemesség egy jó része esetében, hanem a lojális patriotizmus és a kötelességetika megnyilvánulása. Atyja érdeme az, hogy a polgári erény szerint kormányozta életét, és ez a – nem is annyira politikai, mint inkább etikai – program jelenik meg fia lelki szemei előtt is, amikor rácsodálkozik a hazai állapotokra, és életre szólóan elkötelezi magát a közéleti aktivitás mellett.

Ha meg akarjuk érteni a Magyar Tudományos Akadémia alapításának eszméjét ebben az életprogramban, akkor kétféle értelmezés között kell választanunk. Az egyik olvasat szerint pusztán nacionalista szempontok érvényesítéséről van szó: a nemzeti nyelv megerősítése a feladat, abból a szintén herderi gondolatból kiindulva, hogy a nemzet a nyelve nélkül élőhalott. Egy másik értelmezés azonban ahhoz a gondolathoz kötődik inkább, amelyet a Tudományos Társaság elindulása évében megjelenő *Hitel* alapján a „kiművelt emberfő” államépítő jelentőségére vonatkozó belátásként értékelhetünk. E szerint „A tudományos [értsd: kiművelt, pallérozott] emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”. A nemzet műveltségének mértéke fogja eldönteni a közintelligencia szintjét, így a politikai, gazdasági versenyképességet is. A kiművelt emberfő száma határozza meg az emberek „lelki s testi csinosodását”, s ez az a mutató, melynél „fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja”.⁴⁴

Mai szóval, például Bourdieu kifejezésével, a tudástőke (*le capital culturel*) kérdését pedzegeti Széchenyi.⁴⁵ Az elnyomó túlerővel jelentkező politikai hatalommal szemben a tudás, a kultúra jelenthet valamifajta biztosítékot, esélyt a fej-

⁴² Széchenyi 1841: 6.

⁴³ Széchenyi 2013: 156.

⁴⁴ Széchenyi 2013: 175, 179, 178.

⁴⁵ Lásd például Bourdieu 1998.

lődésre, de legalábbis a túlélésre úgy a bel-, mint a külügyek tekintetében, az egyén és a közösség számára egyaránt. Széchenyi Ferenc következtetése is ez volt: amikor a kilencvenes évek reformmozgalmait elnyomta a Habsburg Birodalom, akkor számára nem maradt más hátra, mint az a kitartó akciósorozat, amelynek keretében a gróf a nemzeti műveltség felvirágoztatása érdekében tevékenykedik. De ennek a patrónusi vállalásnak nem az a célja, hogy a nemzet túlélését közvetlenül biztosítsa, ahogy a sérelmi politizálás logikája diktálta volna, hanem hogy a tudás hatalmára, valamifajta „soft power”-re irányítsa a figyelmet.

Hasonló vállalkozásba fog Széchenyi István is, amikor kultikus jelentőségű felajánlását teszi a Tudományos Akadémia megalakítására. Saját bevallása szerint nála is a polgári erényként értett kötelességetika a parancs: „nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból”.⁴⁶ S hogy nem atyjával szemben, hanem az ő és nemzedéke példáját követve cselekedett, azt bizonyítják azok az ismert korábbi kezdeményezések, melyek egy tudományos társaság létrehozására irányultak. Szász Károly áttekintéséből⁴⁷ az alábbiakra érdemes külön is kitérni, ha Széchenyi programjának felvilágosult forrásait keressük.

Már a humanizmus kori Magyarországon akadtak olyanok, akik hasonló vállalkozást szerettek volna indítani. A *Sodalitas Litteraria Ungarorum* Mátyás és II. Ulászló alatt élte virágkorát, majd a Danubiana nevű szerveződésnek adta át a helyét.⁴⁸ E korai előzmények azért fontosak, mert rávilágítanak a tudós társaság létrehozásának eredeti európai kontextusára. Gondoljunk például a Vasari javaslatára Cosimo de’ Medici által alapított Firenzei Művészeti Akadémia (*Accademia delle Arti del Disegno*, 1563) igazi humanista elképzelésére, mely a platonista felvilágosítás programját szolgálta. Innen érdemes levezetni a felvilágosodás intézetalapítási kísérleteit, Európában és nálunk is. A humanizmus öröksége ugyanis kulcsfontosságú a felvilágosodás önképe szempontjából is.⁴⁹

Lássunk néhány példát ebből a korszakból! Bod Péter 1760-ban írja: „igen jó volna, tudós emberekből álló Magyar Társaságot, a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más nemzetekben vagyon, felállítani.”⁵⁰ 1761-ből tudunk egy Pozsonyi Tudós Társaságról, s ugyancsak pozsonyi az Academia Augusta terve, 1770-ből, az oktatás iránt elkötelezett Mária Terézia korából.⁵¹ A legismertebb azonban Bessenyei György intézményalapítási kísérlete. Először a *Magyarság* (1778) című röpiratában emlegeti az ötletet, aztán a *Holmiban* (1779)⁵², végül megjelentette az *Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándékát* (1781-es a röpirat, 1790-es nyomtatott változattal). Ebben – az egyébként szintén humanista gyökerű – kifejlett formájában

⁴⁶ Széchenyi 1841: 11.

⁴⁷ Szász 1880. A témáról lásd még Döbrentei 1832: 1–47; Toldy 1871.

⁴⁸ Szász 1880: 10.

⁴⁹ Arról, hogy a reneszánsz udvari ideál hogy vezet el a felvilágosodás művelt gentleman-eszméjéig, lásd Gadamer humanista vezérfogalmait (Gadamer 1980), illetve Bodrogi 2009.

⁵⁰ Szász 1880: 14.

⁵¹ Szász 1880: 14–15.

⁵² „[...] ha a nemzet akarja, fundálhat egy Magyar Társaságot, mely néki mindig magyarul írna.” Idézi: Szász 1880: 18.

a Richelieu nevéhez kötődő Francia Akadémiára utal, mint előképre. Ez az intézmény is arra bátorította tagjait, hogy anyanyelvükön műveljék tudományukat. A példát követve javasolja az önművelésbe fogott testőr a Magyar Társaság felállítását, s hivatását a következőképp határozza meg:

„ez a Társaság legegyszerűbben ugyan a magyar nyelvnek, de következképpen a tudományoknak előmenetelére is célozna és nem csak példát kellene neki az egész hazának mutatni, hanem a nemzetnek beszédben és írásban való tehetségét is mintegy kézenfogva vezérelni és kormányozni”.⁵³

Ez a megfogalmazás megint azért fontos Széchenyi felől nézve is, mert láthatóvá teszi az összefüggést a nyelv ápolása, a tudomány támogatása és a nemzet fejlődése, sőt annak kormányzása között.

A felvilágosodás korának kezdeményezései után⁵⁴ a 19. századnak a történeti irodalomban rendszerint pangónak kikiáltott első évtizedében kerül újra napirendre az ügy. Festetich János felkérésére Schedius Lajos, majd Öttinger készített német nyelvű anyagot a társaság felállítására.⁵⁵ Ezt követően Kultsár István 1804-ben „jutalomkérdést tüze ki”, melyre 21 válasz érkezett, s közülük a Berzsenyit felfedező Kis János terve nyert. Ám a korszak legjelentősebb próbálkozása gróf Teleki Lászlóé, aki egyrészt megírja *A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdekléseit* (1806), másrészt maga is kitűz egy pályakérdést: „Micsoda intézet szerint lehetne Magyarországon oly Tudós Társaságot legkönnyebben felállítani s leghelyesebben elrendelni, a mely nem csak a magyar nyelvet és litteraturát gyarapítaná, hanem a külföldi tudós dolgoknak megkívántató ismeretét is az országban a nemzet javára elterjesztené.”⁵⁶ A kiírás kérdéséből világosan látszik, hogy Teleki gróf szerint az intézmény feladata a külföldi tudományos eredmények megismertetése lesz a hazai közönséggel, tehát csakugyan valamifajta széles körű ismeretterjesztő feladatkört szánt neki.

Talán még ennél is fontosabb, hogy 1808-ban megszületik egy olyan törvénytervezet, amely a két Széchenyi munkálkodását ténylegesen is összeköti. A VIII. törvénycikk a következőképp szólítja meg a nádoron keresztül a királyt: „addig is, míg e dologban – t.i. a magyar nyelv-művelés előmozdítására – több történnék s jelesen a jövő országgyűlések által a tudós társaság is felállíthatatnék [...] ezt (t.i. a múzeumot) támogassák s előmozdítsák.”⁵⁷ Ugyanezen törvénycikk szerint a nemzeti könyvtár és múzeum megalapításának célja: „a magyar nyelv művelése s a nemzeti irodalom és ipar ez intézmény által is előmozdittas-

⁵³ Bessenyei 1790.

⁵⁴ Idetartozik még – több más erőfeszítés mellett – Révai Miklós kísérlete is.

⁵⁵ Szász 1880: 27.

⁵⁶ Idézi Szász 1880: 29.

⁵⁷ Idézi Szász 1880: 29.

sék”⁵⁸, vagyis majdnem pontosan ugyanaz a célja, mint a Magyar Tudós Társaság létrehozásáé.

Széchenyi István hasonló elvi és gyakorlati célokkal kezdi el politikai tevékenységét, ahogy annak idején atyja befejezte azt. Az 1808. évi törvény összeköti a felvilágosodás utolsó korszakát és a reformkor első jeleit a magyar a közgondolkodásban, sőt megteremtí a folyamatosság törvényi alapját is.

„ÍZLÉSI VARÁZS, KIMŰVELT TUDOMÁNY, ÉLETBÖLCSESSÉG”:⁵⁹ SZÉCHENYI ISTVÁN AKADEMIÁJA

A Széchenyi-féle tudománypolitikai vállalkozás áttekintésének zárásaként még két szövegre érdemes utalni. Az egyik a négy akadémiaalapító ajánlatlevele a nádorhoz és az „ország rendei”-hez, a másik pedig Széchenyinek a már felállt társasággal kapcsolatos beszéde 1842-ben. Mind a kettőt úgy olvashatjuk, mint az alapítói intenció közvetlen kifejeződését, s mindkettővel kapcsolatban arra keressük a választ, tulajdonképp miért is fektetett ekkora hangsúlyt Széchenyi a tudós társaság megalapítására.

Széchenyi a három másik ajánlattevővel, Andrássy György, Károlyi György, valamint Vay Ábrahám gróffal 1825 novemberében, tehát rögtön a kezdet kezdetén írta a tudós társaság ügyében „a nádorhoz és az ország rendeihez” címzett levelet.⁶⁰ A levél első feltűnő momentuma egy 1791-es hivatkozás: a szöveg szerint már ekkor „nyilván kijelentetett”, amiben az aláírók egyetértettek a nádorral és „a főrendekkel és tekintetes Státusokkal”, hogy „a Szunnyadozó Nemzeti Lélekek felébresztése, elterjesztése, s erős megfundálása” vezethet a nemzet dicsőségéhez, nagyságához és boldogságához.⁶¹ És a nemzeti nyelv ápolása pont ezt a célt szolgálja: „Ezen nagy célnak elősegülésére ismét, hosszasabban meg volt már 1790–91-ben mutatva, mintsem hogy abban többé kételkedni lehetne, – hogy a nemzeti nyelvnek közönségesebb elterjesztése, a tökéletesebbé, egy a legfoganatosabb, de bizonyosan legelső eszközök közül.”⁶² A levélírók tehát világossá tették, hogy a nemzeti nyelv ápolása kell legyen az új intézmény legfontosabb feladata, ami egyfelől tudományos kérdés, másfelől viszont – ma így mondanánk – nemzeti érdek. Érzékelhetően jelen van ebben a meggyőződésben a német szellemtörténeti hatás, a herderi-fichtei gondolat a nemzet nyelvhez kötöttségéről, ami a nemzeti diskurzus erősödését jelzi. Ott van továbbá a 17. században Richelieu általa alapított Francia Akadémia példája,

⁵⁸ CJH 1740–1835. 406–409.

⁵⁹ Széchenyi 1981.

⁶⁰ A négy alapító levelét közölte Szász 1880: Függelék, 237–239.

⁶¹ Szász 1880: 237.

⁶² Szász 1880: 237–238.

mely államérdeknek tüntette fel a nyelv ápolását.⁶³ Ám – legalábbis ezzel párhuzamosan – ott van a nyelvápolás nemzeti gondolata mögött az, amit a *Hitelben* a „kiművelt emberfő” fogalmával jelölt szerzőnk, s ami egyértelműen a művelődés (*Bildung*) humanista-felvilágosult, antropológiai-etikai programjához kapcsolódott. E szerint a nyelv tökéletesítése az ember tökéletesítése is, a nyelv művelése révén a lélek is kiműveltté válik. S persze ott volt a társulás eszménye is, a nyelv ugyanis nyilvánvalóan összeköti használóit, a beszélők közössége egyben – a kor kifejezésével szólva – polgári társadalmat is alkot.⁶⁴

Fontos része a levélnek az a tisztán politikai érvelés, mely azt akarta megmutatni, hogy az új intézmény révén nemcsak „a közönséges jó édesanya a Haza boldogul”, hanem a „Királyi szék fundamentoma meg nem rendíthetetlen [sic.] erősséget nyer.”⁶⁵ Vagyis a levélírók úgy vélték, hogy a kérdés nem volt alkalmas a politikai megosztásra, nem egyszerűen ismételte a hagyományos király-országgyűlés konfliktust, hanem épp ellenkezőleg, arra volt alkalmas, hogy benne közös érdekre leljen a két oldal. Az érvelés szerint a nemzetiség tudatos ápolása ugyan elválasztja egymástól a birodalom országait és nemzeteit, de ez az érzés egyrészt minden polgárból kiűzheti a – nyilván a francia forradalom hatására gyanússá vált – „világ-polgári rém ideákat”, másrészt a nemzetiségek közötti nemes versengéshez járulhat hozzá, amely az egész birodalom számára hasznos, „a Király és Haza oltárára teendő áldozatok meg tételében” megnyilvánuló vetélkedést generálhat.

Nyilvánvaló, hogy ezt a rózsaszín jövőképet nem igazolták vissza a később bekövetkező történeti tények, hisz egyértelmű, hogy magának a birodalomnak a későbbi széteséséhez is erőteljesen hozzájárult a nemzetiségek között ezután kibontakozó ellenségeskedés, az, amit a klasszikus politikai gondolkodásban széthúzásként, részérdeknek az egész felé emelkedéseként, *factiók* negatív értéktartalmú küzdelmeként szoktak emlegetni. Ám a dokumentum tanulsága szerint az alapítók nem vádolhatók valamifajta elvakult nacionalista retorikával – és nem csak azért, mert az adott irományban a retorikai helyzet ezt nem tette lehetővé. Inkább azért, mert a jótékonykodó arisztokratákat valóban a kilencvenes évek reformeszményei mozgathatták, s abban a felvilágosult népnevelés még nem valamifajta mozgósító politikai agitáció szándékával jelent meg. Elképzelésük inkább az, hogy „a nemzeti nyelvnek tökéletesítése, mind szélesebb és szélesebb ki terjesztése eszközöltessen. – Hogy így a tudományoknak, és mesterműveknek, a nyelv által leendő mind szélesebb és szélesebb kiművelődése viszont a tudományok és mesterművek szélesebb kiterjedése által tökéletesítse és terjesztesse a szeretett anyai szép nyelvet is.”⁶⁶ Vagyis a nyelv kifinomultsága hozzájárul-

⁶³ R. Várkonyi Ágnes szerint „[a]z országgyűlési törvény a francia, az angol és az itáliai akadémiák példájára hivatkozva szabta meg elvárásait”. R. Várkonyi 2010: 1423. Ugyanő utalt arra, hogy a Porosz Királyi Akadémia és a Francia Akadémia anyagi lehetőségeihez képest mennyire eltörtölt az új magyar intézmény költségvetése.

⁶⁴ A „civil társadalom” kialakulásának kérdéséről lásd Péter 1998 (1989).

⁶⁵ Szász 1880: 238.

⁶⁶ Szász 1880: 238.

hat a tudományok és mesterségek terjedéséhez, és ezek megint elősegítik a nyelv további csiszolódását – a betérjesztők egymást erősítő folyamatokként képzeltek el a nyelv ápolását és a tudományok és mesterségek művelését. Összességében tehát úgy tűnik, motivációik között legalább olyan fontos szerepet töltött be a felvilágosodás-felvilágosítás, mint a nemzeti agitáció.

Ugyanezt az üzenetet talán még plasztikusabban domborította ki Széchenyi nevezetes, nagy visszhangot kiváltó akadémiai beszéde 1842. november 27-én.⁶⁷ Ekkor már kezdett körvonalazódni az intézmény tényleges működési rendje, másfelől közben megváltozott a politikai helyzet is. Széchenyit már nem túlzottan bátornak tartott, gyakorlatias intézményalapító tevékenysége miatt támadták – mint tette Dessewffy József a kaszinó és a lóverseny kapcsán –⁶⁸ hanem épp ellenkezőleg: hogy már nem volt elég hasznos és gyakorlatias az általa pártfogolt intézmény. Magyarán már nem Dessewffy, hanem a Kossuth-párt volt a vitában a főellenfél.⁶⁹ „Mit ér s mit használhat oly intézet – így okoskodának megint ezek –, mely négy fal közt, és ekképp a világtul és közélettül elszigetelve, jobbadán csak szókat gyárt, mondatokat simít [...]”⁷⁰ Az is egyértelmű, hogy itt valóban a politikai céllá tett magyarosítás programjával kellett versenyeznie: hisz kritikusan szerint „nyelvtérjesztő tanodákat kellett volna tehát inkább állítani [...] tanítókat képezni inkább, kik elszélesztve a hon külön ajkú népségei közt a magyar nyelvet terjeszték vala”.⁷¹ Széchenyi meglehetősen konzekvensen állt ki eredeti, általunk felvilágosultnak nevezett elképzelése mellett. Kiindulópontja szerint „Magyarország, a mesterség, művészet, tudomány bármily ágaira vessük szemünket, valóban, hátra, felette hátra van”.⁷² Elismerte a kérdés jogosságát, hogy ő, aki a tett elsőbbségét hirdeti a szóéval szemben, ilyen helyzetben mért nem gyakorlatiasabb intézményt alapít. Mi szüksége van a nemzetnek „haszontalan szóvita s szófirka” szaporítására?⁷³

Széchenyi ezen a ponton ügyes retorikai eszközzel fordított a gondolatmeneten: szerinte a félreértéseknek, haszontalan vitáknak, társadalmi feszültségeknek sokszor nyelvi félreértések adták az okát, ezeken tehát nyelvi eszközökkel lehetne segíteni. Vagyis a nyilvánosság, a közvélemény működésének előmozdítását tekintette a nyelvművelés társadalmilag hasznos céljának.

Ezzel az érveléssel megint a humanista retorikai hagyományt elevenítette fel, amely a nyelvművelés politikai jelentőségének mindig is tudatában volt, de átfordította azt a társadalmi nyilvánosság Habermas által meggyőzően elemzett korabeli problematikájára: „Habár egyedül előmeneteli és hatalomnövesztői szerként vesszük is az emberi nyelvet [...], a lehető legfontosabb ügyek közé

⁶⁷ Széchenyi 1981.

⁶⁸ Dessewffy 1831.

⁶⁹ Itt szeretnék köszönetet mondani Dobszay Tamásnak a Széchenyi–Kossuth-vitáról folytatott beszélgetésekért.

⁷⁰ Széchenyi 1981: 13–14.

⁷¹ Széchenyi 1981: 14.

⁷² Széchenyi 1981: 14.

⁷³ Széchenyi 1981: 15.

tartozik.”⁷⁴ Széchenyi valójában a nyelvpolitikát fedezte fel, persze nyilvánvalóan az antik-humanista hagyományra támaszkodva, mely a rétor szerepében már sokkal korábban kimutatta ezt az összefüggést a nyelvi kompetencia és a politikai akarat érvényesítése között. A politika művészete ebben az összefüggésben nem pusztán a szükséges törvények meghozatalában (és végrehajtásában) áll, hanem azon nyelvi ösztökék megtalálásában, melyeknek használata a polgárok körében a törvények iránt szimpátiát kelt. Mert „[n]em elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt szimpátiát is kell gerjeszteni.”⁷⁵ Az általa kezdeményezett intézmény a szimpátiakeltés tudományát ápolta tehát, amikor a nyelv csiszolását és kifinomult gyakorlását tűzte tagsága elé feladatul.

Ám van egy további dimenziója a nyelv művelés várható előnyeit feltáró Széchenyi gondolatmenetének. Arról van szó, hogy a nyelv árnyalt használata a gondolkodás, és azon keresztül az önismeret árnyaltságának is feltétele. Ezt az összefüggést egy olyan kritikai nézőpontból világította meg, amelynek alapfeltétele, hogy a magyar nemzet önismerete erősen korlátozott. Ezt a kiinduló premisszát összekötötte azzal a feltételezett szellemi erővel, amely viszont a tudományok művelésén át lehet hasznos következménye a nyelv művelésének: „fajtánk anyagi mint szellemi léte oly felette könnyű. Itt a baj, és essünk át elvégre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán – mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre –, miképp ti. nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata, s eszerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.”⁷⁶

Az önismeret, a tudás és a nyelv közötti összefüggésre építve Széchenyi egy gondolat kísérletre invitálta hallgatóit.

„Képzeljünk magunknak habár csak egymillió főből álló nemzeti családot,⁷⁷ melyben annyi értelmi súly, polgári erény, szép szokás, ízlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcesség, gyakorlati tapintat, s több efféle elsőbbség volna felhalmozva, miképp mindenben segédkezet, helyes útmutatást, bölcs tanácsot tudna adni, minden készítményi tökélyvel volnának végezve, körében akaratlanul is jól és kellemesen éreznék ki-kí magát, mert mind családi, mind társasági viszonyai bájteliek volnának.”

Ez a képzelte vagy ideális nép – amelyet „az oknak népe”-ként határozott meg a szónok –, nos ez a nép szerinte szükségszerűen vonzani tudná a körülötte élőket, majd képes lenne magába is olvasztani azokat, s így egyre nagyobb tömegre tenne szert. Vagyis épp azt a hatást tudná kiváltani indirekt módon, ami egyébként politikusaink célja. Szerinte a tudomány révén sokkal nagyobb eséllyel befolyásolhatuk volna környezetünket saját elképzelésünk szerint, mint a poli-

⁷⁴ Széchenyi 1981: 21.

⁷⁵ Széchenyi 1981: 44.

⁷⁶ Széchenyi 1981: 37.

⁷⁷ A magyar királyság népessége Széchenyi beszéde idején több mint 11 millió, a mai Magyarországra vetített lakosság száma viszont kevesebb mint 4 millió fő volt.

tikai technikákkal végzett (például erőszakos) magyarosítással. „[M]inek legkomolyabb szívre veendő tanulsága az, hogy amely nép élni akar, annak okvetlen olvasztói szerepre kell emelkednie...”⁷⁸

A Kossuth nemzeti programjával szemben érvelő Széchenyi itt világossá tette a maga értékrendjét. A fent felsorolt fogalomkör („értelmi súly, polgári erény, szép szokás, ízlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcesség, gyakorlati tapintat”) jól érzékelhetően nem a német hatásra kibontakozó nacionalista diskurzus értékkészlete, hanem sokkal inkább egy korábbi korszak, a kései felvilágosodás⁷⁹ gondolkodásmódja, ahogy az a kereskedőtársadalom brit politikai és gazdasági modelljében, valamint az ízlésesztétika morális és esztétikai tanításában tettenélhető. Mindez több mint figyelemre méltó, ha felidézzük, hogy a szöveg az 1840-es években hangzott el, amikor a nemzeti retorika igencsak dominánssá vált a kossuthista tábor előretörése miatt.

Nem csoda, ha Széchenyi nyelvhasználata a modern hírlapírói technikákkal is terjesztett radikális nemzeti beszédmóddal kapcsolatban egyértelműen kritikai volt – ne feledjük, *A' Kelet népe* nem sokkal az akadémiai beszéd előtt jelent meg: „A magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi.”⁸⁰ Mint utaltunk rá, Széchenyi sok mindent megőrzött a felvilágosodás európai tájékozódású, sőt angolifil kultúrájából, s Kossuthék nacionalista értékrendjét bezárkózásként értelmezte:

„S ím ez fő oka, miért áll a magyar hazafiság sokkal kisebb becsben, sőt nem leg-tisztább fényben a világ nagy színpadán, s miért nem képes civilizációi szimpátiát s hódító közvéleményt gerjeszteni a legmagasztosb magyar polgári erény is odakünn. Ám mert annyi bitor fényű álhazafiságtul van környezve és elrútítva, mely tapsot arat s bálványul emeltetik idebenn.”⁸¹

Széchenyi a beszédet erős, szimbolikus jelentőségű gesztussal zárta: azt állította, hogy az akadémia fogalomtisztító és szókinccsmegújító tevékenységének⁸² – amely, ne feledjük, leginkább az Académie française negyven halhatatlanjának elitista, nyelvi normákat előíró feladatára hasonlított, s ennyiben tulajdonképp a jozefinizmus magyarra fordított változata volt – egyik aktuális feladata lehetne a német *Klugheit* szónak a magyarítása, de úgy, hogy a magyarítás révén „tetszetővé is váljék az eszme”. Széchenyi szerint a fogalom pont azt jelzi, amire a politikai közösségnek szüksége van: „ez azon tulajdon, mellyel valamint ember, úgy nemzet is, habár elibe vág is eleinte a lelkesedés, villogó ész, elragadó szónoklat,

⁷⁸ Széchenyi 1981: 49. Érdemes itt felidézni az olvasztótégely (*melting pot*) metaforát, mely az Egyesült Államokban élő népek összeolvadására vonatkozó kifejezés, s mely már az 1780-as években megjelenik, például de Crèvecœur 1782.

⁷⁹ A fogalmat lásd Pocock 1997.

⁸⁰ Széchenyi 1981: 54.

⁸¹ Széchenyi 1981: 55.

⁸² „Gazdagítsuk tehát tiszta, határozott szavakkal a haza nyelvét.” Széchenyi 1981: 62.

széles tudomány, elvégre mindenben győz...”⁸³ A fogalom a mai szótár szerint okosságot jelent, a korszakban *eszélyként* fordították. Széchenyi nyelvújító buzdításának elvi jelentősége abban állt, hogy a felvilágosodás szótárában terminus technicusként szerepelt ez a fogalom: az antik *phronesis* vagy *prudentia* erényének a német megfelelője volt. Az okosság a magukat Szókratész tanítása alapján meghatározó populárfilozófusok számára jelentett kulcskategóriát: azt az erényt, amely képes az általános, tehát egyetemes érvényűnek tartott tudást az egyes emberek és közösségek konkrét, gyakorlati életére alkalmazni.⁸⁴ A fogalmat Christian Thomasius tette népszerűvé a felvilágosodás német diskurzusában, amikor Gracián 1687-ben francia fordításban megjelent művét, a *L’homme de coeur* egy előadásában részletesen értelmezte, s ebben a spanyol *prudencia*-fogalmat *Klugheit*ként fordította.⁸⁵ A német felvilágosodáson végighúzó gondolati hagyomány egészen Kantig elért, aki antropológiájában maga is pozitív szövegösszefüggésben emlegette a *Weltklugheit* kifejezést.⁸⁶

OKOSSÁG ÉS *BILDUNG* – A REFORMKORI TUDOMÁNYPOLITIKA SZÉCHENYI-FÉLE PARADIGMÁJA

Hogy az anglofil Széchenyi beleütközött az okosságnak a felvilágosodás korában oly jelentőségteli fogalmába, az nem meglepő; ám hogy e fogalomra hegyezi ki az Akadémia védelmére mondott beszédét, az már igen: világosan jelzi, hogy számára a tudós akadémiai munkálkodása nem egy világtól elzárkózó remete tevékenységéhez volt hasonló. Sokkal inkább a humanizmus és a felvilágosodás *Bildung*-elképzeléséhez szorosan kötődő tevékenységnek gondolta, mely – s ezt is tudni látszott – a gyakorlati bölcsesség szókratészi–platóni–arisztotelészi filozófia alapjára támaszkodik.⁸⁷ E felfogásnak nyilvánvalóan megvannak a nyugati forrásai, de Széchenyi invenciózusan gondolta tovább azt a magyar körülmények között. A *Bildung*-programnak a korban jelentkező legprogresszívebb változata a humboldti egyetemeszme, s ilyen szempontból nyilván egy további kutatási

⁸³ Széchenyi 1981: 63.

⁸⁴ A populárfilozófusok gyakorlati bölcsességfogalmáról lásd: Hörcher 2000, valamint az irányzatról és erdélyi recepciójáról: Fórizs 2007.

⁸⁵ Borinski 1971: 23, 87. A kérdéskör modern feldolgozására lásd például: Luckner 2005. Gracián magyarországi fogadtatásáról, jelesen Faludi Gracián-fordításairól a jelen szerző tartott előadást: „Az udvariasság diskurzusának hazai, magyar nyelvű megjelenése: Faludi Gracián-fordításának értelmezéséhez”, *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon 1650–1750, Tudományos Konferencia*, Szeged, 2015. május 30.

⁸⁶ A kérdésre általános filozófiatörténeti kontextusban utal: Aubenque 2007, mely a szerző francia nyelvű könyvének német fordítása. Kant vonatkozó elképzelései az *Über Pädagogik* (1803) című művének *Von der praktischen Erziehung* című fejezetében olvashatók. Magyarul: Kant 1868.

⁸⁷ A gyakorlati bölcsesség antik görög elképzeléséről lásd Arisztotelész *Nikomachoszi etikájának* 6. könyvét. Az erény nem maradt meg az antik görög–római kontextusban, hanem a keresztény erénytanban is megjelenik, egyike a kardinális (sarkalatos) erényeknek. A kérdés modern feldolgozását lásd: Pieper 1996. A *Bildung*-fogalomról lásd: Hörcher 2015.

téma lehet a Széchenyi-féle akadémiaalapító törekvésnek a humboldti egyetemi programhoz fűződő viszonya.⁸⁸ Ez azonban a jelen tanulmányon túlmutat, hisz itt és most csak a két Széchenyire összpontosítottunk.

Ha mármost összefoglalólag szeretnénk jellemezni az akadémia alapítójának az elképzeléseit atyja könyvtár- és múzeualapítási tevékenységével a háttérben, akkor szembeötlő a hasonlóság a kétféle törekvés között. E tanulmány hipotézise szerint egyiket sem lehet tisztán nacionalista keretek közt tárgyalni, de mindkettővel kapcsolatban állítható, hogy a legtágabb, arisztotelészi értelemben vett politikai kontextusba illeszkednek. Mindkettejükre igaz ugyanis, hogy a társas felemelkedésnek az egyéni és közösségi műveltség elterjesztésén, a művészetek és a tudományok művelésén keresztül elérhető változata motiválta az intézetalapítót. Tehát a két Széchenyi célja nem pusztán a nemzeti nyelv politikai hatalomszerzés érdekében történő terjesztése volt, hanem az emberi szellem kiművelésén keresztül egy minden szempontból civilizáltabb közösség felé való elmozdulás. Hogy célkitűzéseik hogyan váltak egyre reálisabbakká, majd egyre irreálisabbakká, annak elmesélése már nem tartozik e dolgozat feladatai közé.

FORRÁSOK

- Bárány Péter 1791: *A' köznép' megvilágosodásáról, ennek hatáiról és hasznairól, írta német nyelven Ewald I. L. Bécs.*
- Berlász Jenő 1967: Az Országos Széchenyi Könyvtár alapítólevele. In: *Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve 1965/1966.* Budapest, 182–192.
- Bessenyei György 1790: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék.* Bétsben.
- Bright, Richard 1818: *Travels from Vienna through Lower Hungary.* Edinburgh.
- Cicero 1995: *Az állam.* (Ford. Hamza Gábor.) Budapest.
- CJH 1740–1835: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus iuris Hungarici. Magyar törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek.* Budapest, 1901.
- Confirmatio Caesarea litterarum foundationis Bibliothecae* http://tortenet.oszk.hu/html/magyar/01alapitas/alapito_okirat/oszk_alapito_okirat.pdf (Utolsó letöltés: 2015. december 10.)
- de Crèvecoeur, J. Hector St. John 1782: *Letters from an American Farmer.* London.
- Dessewffy József 1831: *A' „Hitel” című munka' Taglatatja.* Kassa.
- Hobbes, Thomas 1999: *Leviatán.* Budapest.
- Iuvenalis, Decimus Iunius 1964: *Szatírái.* (Ford. és jegyzetek Muraközy Gyula. Bev. Horváth István Károly.) Budapest.
- Kant, Immanuel 1868: *Kant Immánuel pedagógiája avagy nevelésről írott könyve id. Mándy Péter fordításában.* Pest.

⁸⁸ A humboldti program filozófiai elemzésére lásd: Fehér 2011.

- Kant, Immanuel 1980: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In: Kant, Immanuel: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*. (Ford. Vidrányi Katalin.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1895: *Kazinczy Ferencz levelezése*. 6. köt. 1808. július 1. – 1809. szeptember 30. (Szerk. Váczy János). Budapest.
- Mandeville, Bernard 1969: *A méhek meséje*. Budapest.
- Pufendorf, Samuel 1678: *De officio hominis et civis juxta legem naturalem libri duo*. Erfurt.
- Shaftesbury, Lord 2008: *Sensus Communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról. Levél egy barátjához*. (Ford. Harkányi András.) Budapest.
- Széchenyi István 1841: *A' Kelet Népe*. 2. kiadás. Pozsony.
- Széchenyi István 1981: *A Magyar Akadémia körül*. Budapest.
- Széchenyi István 2013: *Hitel*. Budapest.
- Szontagh Gusztáv 1839: *Propylaeumok a magyar philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Ofen.

Magyar Hirmondó, 1798.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aubenque, Pierre 2007: *Der Begriff der Klugheit bei Aristoteles*. (Übersetzt von Nicolai Sinai und Ulrich Johannes Schneider.) Hamburg.
- Balázs Péter – Penke Olga 2012: Montesquieu műveinek és gondolatainak fogadtatása a 18. század végétől napjainkig Magyarországon. *Irodalomtörténeti Közlemények* (96.) 1. 3–21.
- Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest.
- Berlász Jenő 1973: Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971*. Budapest, 109–173.
- Berlász Jenő 1981: *Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802–1867*. Budapest.
- Bodrogi Ferenc Máté 2009: További derűs rajongók: Shaftesbury magyarországi hatásáról. *Korunk* (20.) 10. 87–93.
- Bodrogi Ferenc Máté 2011: Széchenyi István és a gentlemanek nyelve. *Irodalomtörténet* (62.) 1. 150–176.
- Bodrogi Ferenc Máté 2012: *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*. Debrecen.
- Borinski, Karl 1971: *Balthasar Gracian und die Hofliteratur in Deutschland*. Tübingen.
- Bourdieu, Pierre 1998: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest.
- Concha Győző 2005: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik. Irodalomtörténeti vázlat*. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Csetri Lajos 1986: *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*. Budapest.
- Csorba László 2010 (1991): *Széchenyi István*. Budapest.
- Csorba László – Velkey Ferenc 1998: *Reform és forradalom 1790–1848*. Debrecen.

- Döbrentei Gábor 1832: A Magyar Tudós Társaság története a ’ nyelv’ országos régibb állapotjának rövid előadásával. In: *A Magyar Tudós Társaság’ évkönyvei 1831–1832*. Pest, 3–130.
- Fehér M. István 2011: Az egyetem humboldti eszméje és a német idealizmus. In: Loboczký János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban*. Eger, 15–33.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás – Szentpéteri József (szerk.) 2003: *Széchenyi és Kossuth*. Budapest.
- Fórizs Gergely 2007: Populárfilozófiai eszmék az Erdélyi Múzeumban. *Erdélyi Múzeum* (69.) 3–4., 51–63.
- Fraknoi Vilmos 2013: *Gróf Széchenyi Ferencz 1754–1820*. Budapest.
- Gadamer, Hans-Georg 1980: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat*. Budapest.
- Gergely András 1972: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest.
- Gergely András (szerk.) 1998: *19. századi magyar történelem, 1790–1918*. Budapest.
- Gergely András 2006: *Széchenyi István (1791–1860)*. Pozsony.
- H. Tóth Imre 2007: Újabb adalékok Metódnak és tanítványainak pannoniai tevékenységéhez. *Aetas* (22.) 3. 24–35.
- Hites Sándor (szerk.) 2014: *Jólét és erény: Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről*. Budapest.
- Hörcher Ferenc 2000: Sensus Communis in Gellert, Garve, and Feder: An Anglo-Scottish Element in German Popular Philosophy? In: Hörcher Ferenc: *Prudentia Iuris. Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*. Budapest, 137–158.
- Hörcher Ferenc 2015: Culture, Self-Formation and Community-Building: The Bildungsideal from the Perspective of the Intellectual History of Civil Sociability. *Ethos* (109.) 1. 64–83.
- Hörcher Ferenc 2016: Enlightenment in the 19th Century? Continuity and Discontinuity in the Political Thought of the Hungarian Reform Era. *The Hungarian Historical Review* (megjelenés előtt).
- Iggers, Georg. G. 1988: *A német historizmus. A német történetfelfogás Herdertől napjainkig*. Budapest.
- Im Hof, Ulrich 1982: *Das gesellige Jahrhundert: Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*. München.
- James, Deborah – Plaice, Evelyn – Toren, Christina (eds.) 2010: *Culture Wars: Context, Models and Anthropologists’ Accounts*. New York.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest.
- Klein, Lawrence 1994: *Shaftesbury and the Culture of Politeness: Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England*. Cambridge.
- Kollányi Ferenc 1905: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára. 1802–1902. I. kötet (A könyvtár megalapításától gróf Széchenyi Ferenc haláláig)*. Budapest.
- Kovács Ákos András 2011: Egy 18. század végi életút eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei – Debreczeni Bárány Péter. *Korall* (12.) 44. 81–101.
- Kurucz György 2013: *Keszthely grófja. Festetics György*. Budapest.
- Lackó Mihály 1977: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest.

- Lamberti, Marjorie 2001: Religious Conflicts and German National Identity in Prussia, 1866–1914. In: Dwyer, Philip G. (ed.): *Modern Prussian History: 1830–1947*. New York, 169–187.
- Luckner, Andreas 2005: *Klugheit*. Berlin.
- Miskolczi Ambrus 2007: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folytonosság vagy megszakítottság? Egy magyar történeiszvita anatómiája*. Budapest.
- Monok István 2004: Cara patria ac publica utilitas: Széchenyi Ferenc könyvtáralapítása. *Századok* (138.) 3. 739–748.
- Nye, Jr., Joseph S. 1990: Soft Power. *Foreign Policy* (80.) Autumn, 153–171.
- Oplatka András 2010: *Széchenyi István*. Budapest.
- Péter László 1998 (1989): Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In: Péter László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. (A szerkesztésben közreműködött Czigány Lóránt.) Budapest, 148–186.
- Pieper, Josef 1996: *A négy sarkalatos erény: Okosság, igazságosság, bátorság, tartás és mérték*. (Ford. Körber Ágnes.) Budapest.
- Pocock, John G. A. 1997: Konzervatív felvilágosodás és demokratikus forradalmak: Amerika és Franciaország brit perspektívából. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A kora modern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, 223–242.
- Pocock, John G. A. 1997: Gibbon, a Decline and Fall és a kései felvilágosodás világlátképe. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A kora modern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, 209–222.
- Poór János 1988: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 2010: Széchenyi és az Akadémia. *Magyar Tudomány* (171.) 12. 1420–1430.
- Ricœur, Paul (1990) 1992: *Oneself as Another*. (Trans. Kathleen Blamey.) Chicago.
- Skinner, Quentin 1998: *Liberty Before Liberalism*. Cambridge.
- Szász Károly 1880: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. A Széchenyi-szobor leleplezése ünnepére*. Budapest.
- Szécsényi Endre 2002: *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában*. Budapest.
- Szekeres Csilla 2008: Esmény és valóság – filozófia és politika Cicerónál. *Ókor* (7.) 3. 27–34.
- Szücs Zoltán Gábor 2011: Kontinuitás és diszkontinuitás a 18–19. század fordulójának magyar politikai kultúrájában. Politikaidiskurzus-történeti esszé. *Századvég* (55.) 1. 19–42.
- Takáts József 2007: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest.
- Toldy Ferenc 1871: Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt. In: *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái*. 7. köt. *Irodalmi arcképek és szakaszok*. Budapest, 354–394.
- Velkey Ferenc 1999: *Széchenyi István politikai tájékozódása a pártalakulás időszakában*. Kandidátusi értekezés, Debrecen, 1997. Kézirat.
- Velkey Ferenc 2013: A nemzet szabadsága és/vagy csinosodása. In: Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*”: *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 245–266.
- Vermes Gábor 2011: *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*. Budapest.